

HÁZASSÁGON KÍVÜLI SZÜLETÉSEK

KAMARÁS FERENC

Történeti előzmények és fontosabb irányzatok

Az állami anyakönyvezés 1895-ben történt bevezetése előtt a népmozgalmi adatszolgáltatás a különböző felekezeti anyakönyvvezetők feladata volt. Ennek történeti hátterét a tridentin zsinat határozata adja (1563), amely elrendeli a katolikus egyházkerületek számára a keresztelési és házassági anyakönyvek vezetését. Magyarországon első alkalommal a nagyszombati zsinat (1611) teszi kötelezővé az anyakönyvek országos vezetését a római és görög katolikus egyházmegyék számára, megvalósítva ezzel a tridentin zsinat határozatát. Államigazgatási, illetve jogi szempontból fontos lépés fűződik II. József nevéhez, aki kihirdeti az egyházi anyakönyvek közhiteles jellegét (1781). A későbbiekben többször is történnek rendelkezések az anyakönyvek vezetésével kapcsolatban, és az állami jogszabályalkotás gyakorlatilag a reformkorban fejeződik be, amikor intézkedés történik „az egyházi anyakönyveknek másodpéldányban a törvényhatóságok levéltárában helyezéséről és az ott leendő őrzéséről” (1827). Ezek a levéltári anyagok a történeti demográfiai kutatások mai napig tartó gazdag adatforrásai.

Az egyházi anyakönyveken alapuló népmozgalmi adatgyűjtés az 1850-es évek elejéig nyúlik vissza, amikor az esketési, születési és halálozási adatokat a Bécsben székelő „Statisztikai Igazgatóság” dolgozta fel és tette közzé az „Osztrák monarchia statisztikai táblázataiban”. A születési statisztikákra vonatkozóan ezek az adatközlések annyiban érdekesek és figyelemre méltók, hogy a gyermek neme, életképessége (élve- vagy halvaszülött) és vallása mellett a törvényes vagy törvénytelen származás az az ismérv, ami szerint a hivatalos feldolgozások történtek. Így a korabeli egyházi anyakönyveknek, később pedig az állami anyakönyveken alapuló születési statisztikának is egyik elmaradhatatlan kérdése a gyermek származása. Mi

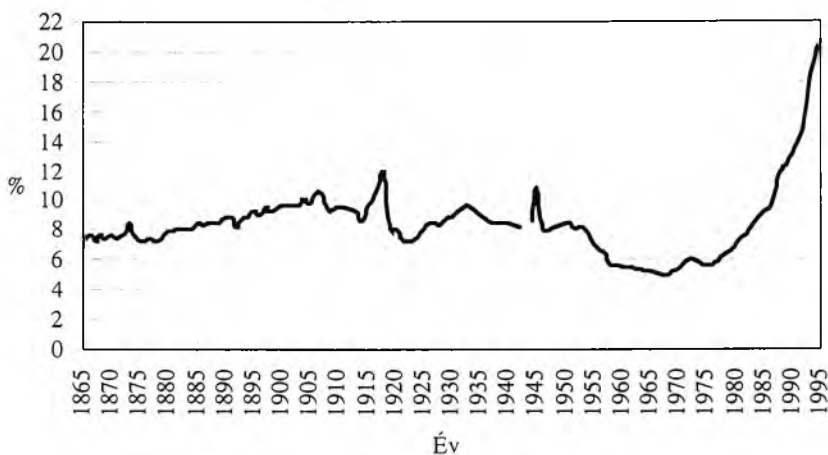
indokolja a gyermekek származására vonatkozó tudakolásnak ezt a kitüntetett szerepét? Hiszen mint látni fogjuk, a nem törvényes születések gyakorisága, a jelenség statisztikai elterjedtsége miatt önmagában ezt nem indokolná. A választ az elmúlt század végi elemző ily módon indokolja: „A születési statisztikának társadalmi szempontból legfontosabb része az, a mely a származás törvényességét, vagyis a törvényes és nem törvényes születéseknek egymáshoz való arányát s azokat a körülményeket vizsgálják, a melyek ezen arányra befolyást gyakorolnak”. A körülmények feltárásánál a felekezeti hovatartozás, a válási gyakorlat és az ún. vadházasság elterjedtsége érdemel figyelmet. A válások gyakorisága meghatározza azon néprétegek arányát, akik később házasságon kívül szülhetnek vagy vadházasságban élhetnek, de mindez szorosan összefüggött a felekezeti hovatartozással. A válások felekezeti különbségeinek taglalásánál külön felhívják a figyelmet: „nem szabad... feledni, hogy e számok nem tekinthetők az elválási hajlam hű kifejezői gyanánt,...mert mint általánosan tudva van, azok, akik előtt vallásuk házassági joga által el van zárva az út, hogy a házasságot, melynek kötelekeit lerázni akarják, végleg felbontsák, ahhoz a kivezető eszközhöz folyamodnak, hogy áttérnek oly egyházba mely megengedi híveinek a házasság teljes felbontását. Ez magyarázza a protestáns és különösen az unitárius egyházba tartozók feltűnően magas elválási arányát”. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy főleg azokon a helyeken volt magas a házasságon kívüli születés, ahol az említett felekezetekhez tartozók éltek többségben. Erdély ebből szempontból már a múlt század végén kitüntetett szerepet játszott, mivel „a legtöbb törvénytelen szülöttet épp a székely megyékben találunk”. A házasságon kívüli együttélés is ezeken a területeken volt a leggyakoribb, de a jelenség megítélése, illetve elítélése már akkor sem volt egyértelmű. „A törvénytelen leszármazásnak e megoszlása természetesen nem alkalmas arra, hogy annak alapján egész vidékek közérkölcsei állapota felett ítéletet mondjunk. Az állandó együttélést a nyelvszokás a törvényes viszonyokkal helyezi párhuzamba amikor „vadházasságról” beszél. A hol e tartós és utólag gyakran egyházi áldással is szentesített viszonyok mindennaposak, ott természetesen sok a törvénytelen gyermek, a nélkül, hogy az az erkölcsök romlottságára engedne következtetést levonni.” A házasságon kívüli születések következményeinél elsősorban az ily módon felnevelkedő gyermekek sorsát, életesélyeit veszik figyelembe a korabeli szerzők, és ebben már határozottabban foglalnak állást. „A nem törvényes származású gyermekek túlnyomó nagy része nélkülözni kénytelen a kenyérkereső apai kar jóságos erejét s az apai szeretetről nem is szólva, igen sokszor még az anyai szeretet meglétét is. Nem csoda, hogy a nem törvényes szülötteknek jó része, ha a gyermekkort sújtó betegségek és egyéb veszedelmek közepette, a melyek őket

sokkal inkább pusztítják, mint a teljes családi gondozást élvező törvényes származású gyermekeket, ha életben marad is, testileg-szellemileg, sőt legtöbbször még erkölcsileg is a társadalom páriájává lesz.”

Ami a konkrét arányokat illeti, az első országos adatok a múlt század ötvenes éveiből valók és az összes születések között a nem törvényes szülöttek arányát mutatják be. (A korabeli szakirodalom rendkívül változatos és gazdag szókinccsel fejezi ki a házasságon kívüli születéseket. Így szinonimaként használja a nem házas, törvénytelen, nem férjes, nem törvényes ágyból, vadházasságból származó gyermekeket, majd később megjelenik az illegitim születések kifejezés is a mai értelemben vett házasságon kívüli születéseknél.) Tekintettel arra, hogy a mai gyakorlattal ellentétben a halvaszületéseket is anyakönyvezték, gyakran előfordul, hogy ugyanarra az évre kétféle adatot is közölnek, attól függően, hogy az összes vagy csak az élveszületőkre fejezik ki a nem törvényes szülöttek arányát. Mindkét típusú adatforrás szerint az 1850-es évek első felében 3–4%, majd az 1860-as évek második felétől 7–8% között ingadozott a törvénytelen szülöttek aránya. Ha abszolút értékben ez nem is tekinthető rendkívül magasnak, a növekedés dinamikája az, ami megdöbbeníti a korabeli elemzőket, és ennek magyarázatát már akkor a házasságkötési kedv visszaesésében látják. „Csak természetes azonban, hogy a házasságkötések ritkulása s a nem házas nemzéképes népességi rétegeknek viszonylagos erősödése – mi a civilizációnak egyik elháríthatatlan árnyoldalaképp jelentkezik – hovatovább maga után vonja a törvénytelen származású gyermekek szaporodását.” Az 1880-as években 8% fölé emelkedik, az 1890-es évek második felétől pedig meghaladja a 9%-ot a nem törvényes szülöttek aránya. Ezzel lényegében kialakul és stabilizálódik egy 8–10% közötti arányszám, ami kisebb ingadozások mellett közel száz éven át – az 1980-as évek végéig – jellemezte a magyar házasságon kívüli születéseket (I. ábra).

A nem házas születések feldolgozásai fokozatosan váltak egyre gazdagabbá. A területi különbségek mellett a hitfelekezeti hovatartozás jelenik meg először, majd az állami anyakönyvezés bevezetése és a népmozgalmi statisztika rendszerének átszervezése után teljesebbé válik a kor, családi állapot, nemzetiség és a foglalkozás szerinti feldolgozások bevonásával. A hitfelekezetek szerinti első összefoglaló adatok az 1880-as évekre jelennek meg, és ezek szerint a legmagasabb a nem törvényes szülöttek aránya a görögkeletiek (9,2%) és az unitáriusok körében (11,5%), míg a legalacsonyabb az ágostai (6,1%) és az izraelita (5,2%) hitfelekezethez tartozóknál. A nagyságrendi különbségek lényegében a későbbi időszakokban is

fennmaradnak, kivéve az első világháború vérzivataros éveit, ami a szokványos trendeket a többi népmozgalmi eseményhez hasonlóan itt is felborította.

I. A házasságon kívüli élveszületések aránya, 1865-1995

Az 1890. évi népszámlálás első alkalommal nyújt lehetőséget arra, hogy ne csak a nem törvényes születések hányadával, hanem egy ennél tisztább mutatóval, a nem házas női népesség termékenységének alakulásával jellemezzük a területi különbségeket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a nem házas születési arányokat a házasságkötési szokások, a válási lehetőségek és a vadházasságban élők eltérő arányai is befolyásolják, de ez nem feltétlenül fejezi ki a nem házas női népesség termékenységi viszonyait. Emellett a házasságon kívüli születési arányok területi, időbeli és nemzetközi ingadozásait a házas termékenység alakulása is befolyásolja. „Szapora nép, szapora vidék vagy szapora év ugyanannyi törvénytelen szülött mellett alacsonyabb hányadost fog mutatni, mint a szaporátlan.” A tisztított mutatók szerint ezer 15–50 éves nem férjes nőre 49 élveszületés jutott 1890–91-ben, míg a férjes nők termékenysége csaknem ötször ennyi, 219 élveszületés volt ezer nőre számítva. A nem férjes termékenység ekkor a Tisza-Maros szögében és a Tisza bal partján a legmagasabb (66–69) és a Duna bal és jobb partján a legalacsonyabb (35–39). A területi különbségek tehát az ország keleti, délkeleti és nyugati részei között meglehetősen jelentékenyek (1. tábla).

*1. A férjes és nem férjes termékenység a történelmi Magyarország területén
1890–1891*

Ország rész, törvényhatóság	Törvényes	Törvénytelen	Osszesen	A házas nők %-a a 15–50 éves női népességben
	élveszültt ezer 15–50 éves			
	férjes	nem férjes	bármely csal. áll. nőre	
Duna bal partja	228	35	163	66,6
Duna jobb partja	211	39	153	69,5
Duna-Tisza köze	228	53	172	68,0
Tisza jobb partja	225	51	169	67,9
Tisza bal partja	240	66	191	72,5
Tisza-Maros szöge	205	69	169	74,1
Erdély	195	50	158	74,1
Horvát-Szlavonország Az egész birodalomban	219	49	169	70,6
Ebből				
Budapest	179	62	115	46,8
Vidék	221	48	173	72,4
Törvényhatóságú város	201	46	135	57,9

Az egyéni népmozgalmi lapokon alapuló gazdagabb feldolgozások első alkalommal az 1897. évre kerülnek közlésre és elemzésre. Mivel a korábbi népszámlálás éve már távol esik ettől az időponttól, az elemzés csupán a nem törvényes születések arányaira korlátozódik. Az első alkalommal közölt nemzetiségek szerinti különbségekről a következőket állapítják meg: „A legkedvezőtlenebb volt a törvényes születésűeknek a nem törvényeshez való aránya – a különböző kisebb nemzetiségeket magába foglaló 'egyéb' csoporttól eltekintve, a melyek körében különösen a cigányok szöktetik fel a nem törvényes születések számát az összes születéseknek több mint egy negyedére, – az oláhoknál (11,2%) és a németeknél (9,6%), a legkedvezőbb pedig a ruténeknél (5,7%).” A magyarság körében 8,8% volt az arány. A jelenség elterjedtségének morális értékelésénél azonban figyelembe veszik a nemzetiségek eltérő házasságkötési szokásait: „a tapasztalt eredményeknek erkölcsi szempontból való megítélésénél nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a különböző nemzetiségek körében mily korban köttetnek a házasságok s hogy különösen a nők mennyire fiatalon lépnek házasságra, mert ezen körülménynek tekintetbe vétele az egyes nemzetiségekre alkalmazható erkölcsi ítéletünk mértékét lényegesen súlyosbíthatja vagy enyhítheti.” Más szóval a 20 évnél fiatalabb korban kötött házasságok alacsonyabb arányai miatt a németeknél, a magyaroknál és a tótoknál ez az erkölcsi ítélet enyhébb, az oláhoknál viszont inkább súlyosabb, mivel a menyasszonyok 51%-a 20 évnél fiatalabb.

A foglalkozások szerinti eltérések ugyancsak jelentősek. „A napszámok különböző ágait tekintve különösen az iparban alkalmazott (30,4%) és a közelebbi megjelölés nélküli napszámok (több mint fele) tüntetnek fel kedvezőtlen állapotokat.” A legkedvezőtlenebb a helyzet azonban a házi cselédekénél, akiknek 86%-a házasságon kívül hozza világra gyermekét. A város-vidék szerinti különbségek is jelentékenyek; „városainkban ezen arányszám 13,8%-ra, Budapesten 27,4%-ra, az összes törvényhatósági jogú városokban átlagosan 18,8%-ra emelkedett, a vármegyékben ellenben 100 szülött közül csak 8,2% volt nem törvényes eredetű”. Megjegyezni kívánjuk, hogy az említett budapesti arány csak egy árnyalattal magasabb a közel száz évvel későbbi 1995. évi 26,9%-os aránynál. Lényeges különbség azonban az, hogy míg a múlt század végi fővárosi arány háromszorosa az országos átlagnak, addig az 1995. évi arány csak 25%-kal múlja felül az országos átlagot.

Az ország nyugati és keleti fele közti különbségek fennmaradnak: „A vármegyék földrajzi eloszlását tekintve a legmagasabbak az arányszámok Borsod, Abaúj-Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung és Máramaros vármegyékben és az ország délkeleti felében, a legalacsonyabb pedig Árva, Csongrád, Győr, Békés, Tolna és Veszprém megyékben”. A városi törvényhatóságok között Budapestet követően a legmagasabb a nem törvényes születések aránya sorrend szerint: Temesváron (22,7%), Nagy-Váradon (22,5%), Kassán (21,1%) és Pozsonyban (20,8%).

A nem törvényes szülöttek életesélyeit taglaló, korábban említett aggodalmak most számszerűen is megjelennek, miszerint „a nem törvényes szülöttek között a halvaszületések aránya jelentékenyen nagyobb (3,2%), mint a törvényeseknél (2,2%)”. A tényleges különbségek ennél jelentősebbek lehettek, mivel a halvaszületések bejelentésének pontosságát nehezen lehetett felbecsülni és a fogalmi meghatározásban is voltak különbségek. „A megbízhatatlanság onnan ered, hogy a halvaszülettek bejelentése különböző országokban, sőt egy országon belül is a népességnek különböző osztályai körében nem történik egyenlő pontossággal.” Ennek oka pedig az, hogy „a halvaszülettek anyakönyveltetését részint álszeméremből, részint mivel az illető szülöttre nézve az anyakönyvelés elmulasztásából semmi hátrány nem származhatik, még szigorú törvényes intézkedések esetén is, a melyek a polgárokat a halvaszülettek bejelentésére kötelezik, igen sok esetben elmulasztják”. Mivel a nem törvényes születések arányai is kapcsolatba hozhatók a népesség különböző rétegeivel, valószínű, hogy a jelzett álszeméremből adódó bejelentések elmulasztása is nagyobb mértékű volt körükben. Az életesély-különbségek nemcsak a halvaszületési arányokban, hanem a csecsemőhalandóságban is megmutatkoznak. A

múlt század végi csecsemőhalálozás mértékére elvégzett – részben becsült – számítások eredményei szerint a nem törvényes szülöttek 27%-a halt meg 1 éves életkora betöltése előtt, szemben a törvényes szülöttek 21,8%-ával.

Érdekesek az ugyancsak első alkalommal közölt anya kora szerinti nem törvényes születési arányok. Ezek szerint a nem törvényes születések 1/5-e származik 20 évnél fiatalabb anyáktól, és minél fiatalabb korban következik be a terhesség, annál nagyobb a nem törvényes szülések aránya; 54,4% a 16 évnél fiatalabb, és 25% a 17–19 éves anyáknál. Családi állapot szerint a nem törvényes szülöttek csaknem 90%-a hajadon anyáktól származik, a törvényes válások alacsony száma miatt pedig csupán 0,6%-a elvált nőktől.

Rendkívüli figyelmet érdemelnek azok a feldolgozási kísérletek, amelyek a házasságon kívüli együttélés elterjedtségét kívánják felbecsülni a múlt század végén oly módon, hogy hány esetben ismerte el az apa saját gyermekének a nem törvényes szülöttestet. „A természetes apa által történt elismerésből gyűjtött adatok azért bírnak beccsel, mivel belőlük a házasságon kívüli együttélésekre, az úgynevezett vadházasságokra lehet következtetni, egyéb esetekben a természetes apa általi elismerés csak igen ritkán fordulván elő.” Az eredmények szerint az összes nem törvényes születések 26,9%-ában ismerte el magáénak az apa. Ez az arány a házi cseléd anyák esetében csupán 4,1% „a mi azon fenti megjegyzésünk alapján, hogy a természetes apa általi elismerés rendszerint együtt jár a vadházasságban való együttéléssel, egészen természetes is”. Más szóval a házi úr csak ritkán vállalja törvénytelen gyermekét, így a házi cselédek zöme tartós élettársi kapcsolat nélkül hozza világra és neveli gyermekét.

Az 1897. évi adatokat azért idéztük ilyen részletesen, mert hű tükörképét adja a múlt század végi demográfiai és társadalmi viszonyoknak, továbbá ehhez hasonló részletezettségű elemzését a házasságon kívüli születéseknek a későbbiekben megjelenő szakirodalomban sehol sem, vagy csak elvétve találni. Századunk első évtizedében a nem törvényes szülöttek aránya 9–10% között ingadozott. Az összes születésekhez hasonlóan főleg a gazdasági helyzet, pontosabban a mezőgazdasági terméseredmények határozták meg az arányok csökkenését vagy növekedését. „Hogy nálunk a törvénytelen születések száma is eléggé hullámzik évről-évre, az avval magyarázható, ...hogy igen tekintélyes hányada vadházasságból, tehát nem futó viszonyból származik; ezeknek termékenységre tehát a gazdasági viszonyok épen olyan befolyással vannak, mint a törvényes házasságokéra”. Az 1910-es években meginduló csökkenő irányzat nem vált ki osztatlan örömet a korabeli szerzőktől. „A törvénytelen születéseknek a régebbi évek adataival szemben mutatkozó csökkenését kedvező jelenségnek tekinthetjük, bár nem tudni,

hogy a csökkenést tényleg a közerkölcsiség javulása idézte-e elő, vagy pedig – a mi még rosszabb színben tünteti fel a dolgot – a fogamzást megakadályozó technika haladása és elterjedése okozza a kevesbedést.”

Ugyancsak az 1900-es évek első évtizedére közlik az első nemzetközi összehasonlító adatokat, ami nem a legjobb fényben tünteti fel a nem törvényes születések arányát tekintve a magyar helyzetet, mivel a közölt tizenöt ország közül csak négyben magasabb ez az arány a hazainál. „Az összes szülésekhez viszonyított arányszám tekintetében Magyarországnál (9,4%) csak néhány ország van kedvezőtlenebb helyzetben”; Dánia (11,1%), Portugália (11,4%), Ausztria (12,4%), Svédország (13,6%).

A felekezetek szerinti arányokban az okoz feltűnést, hogy a korábbi igen alacsony hányaddal szemben a zsidó gyerekeknél folyamatosan emelkedik, és 10–11%-ra nő a nem törvényes szülöttek aránya. „Ennek az a magyarázata, hogy az ország középső és nyugati részein lakó zsidóságnak igen nagy mértékben leszállt a születési aránya, ellenben a keleti és északkeleti felvidék zsidóságánál, a hol a törvényesnek nem tekintett rituális házasságok gyakorisága folytán sok a törvénytelen szülött, a termékenység nem csökkent.” (2. tábla).

2. A nem törvényes születési arányok hitfelekezetek szerint

Magyarország mindenkori területén	Hitfelekezetek							
	Ossze- sen	Római katolikusok	Görög katolikusok	Görög- keletiek	Ágos- taiak	Evangélikusok Reformátusok	Unitá- riusok	Izrae- liták
Év	Százalék							
1866	8,6	10,2	7,3	5,5	7,4	8,8	9,7	1,2
1867	7,9	9,3	6,4	5,1	6,3	5,3	9,4	1,3
1868	7,4	8,7	6,6	5,0	5,9	7,7	7,8	1,4
1869	7,0	8,3	5,7	4,7	5,3	7,1	7,0	1,4
1870	6,8	8,0	5,5	5,0	5,1	6,9	7,7	1,2
1897	9,4	9,2	8,2	12,7	6,9	9,0	11,8	7,4
1913	9,3	8,5	8,5	14,4	5,7	9,2	14,1	11,4
1914	8,7	8,1	7,9	13,2	5,4	8,5	14,9	11,0
1915	9,7	9,3	9,2	13,2	6,9	9,7	12,9	11,0
1916	10,0	9,9	9,4	13,0	7,7	9,8	11,7	9,6
1917	11,0	10,7	11,3	13,8	8,6	10,8	14,6	10,0
1918	11,9	11,9	12,1	14,9	10,1	11,6	12,2	9,1
1926	8,5	8,7	7,5	16,1	6,5	9,2	9,4	3,2
1927	8,5	8,8	6,9	15,5	6,2	9,1	10,9	3,1
1928	8,4	8,6	7,0	16,2	6,2	9,0	10,4	3,2
1929	8,8	9,1	7,3	19,0	6,4	9,3	9,3	2,3
1930	9,0	9,2	7,9	16,6	6,7	9,8	14,6	2,6
1931	9,3	9,6	7,1	18,1	7,3	10,0	5,7	3,2
1932	9,6	9,8	7,3	18,2	7,5	10,2	16,7	3,5

Azt a korábbi megfigyelést, hogy „...a születéseknek bármilyen okból való felszökkenése a törvénytelen születések relatív csökkenésével jár és viszont” főleg az első világháború évei igazolják. Az ekkor bekövetkezett jelentős születéskiesés megemelte a nem törvényes szülöttek relatív súlyát. „A törvénytelen szülöttek aránya a halvaszülötteknél is határozottabb háborús emelkedést mutat”...mivel „a törvénytelen szülöttek száma és a népességhez viszonyított aránya kevésbé csökkent, mint a többieké.” Ennek a kisebb mérvű csökkenésnek pedig nemcsak a házasságkötések visszaesése az oka, hanem ebben „az Európa-szerte elharapódzó háborús demoralizáció, a közerkölcsök rosszabbodása is” jelentős szerepet játszott. Országos viszonylatban a házasságon kívüli születések aránya 1918-ban éri el a csúcspontját 11,9%-kal, és az ezt követő hetven évben – 1988-ig – mindvégig e szint alatt marad. A háborús években valamennyi korcsoportban emelkedik a nem törvényes szülöttek aránya, de a legfeltűnőbb a növekedés a legfiatalabb – 20 év alatti – anyáknál. A 17 évnél fiatalabb korban szülő nők gyermekeinek csaknem 3/4-e volt törvénytelen a háború utolsó éveiben, a 17–19 éves korú nőknek pedig több mint 40%-a (3. tábla).

3. A nem törvényes élveszületési arányok a nők korcsoportja szerint

Magyarország mindenkori területén	Összesen	Korcsoport									
		-16	17-19	20-24	25-29	30-34	30-39	35-39	40-44	40-49	45-49
Év, évek átlaga		Százalék									
1897	9,4	54,4	25,0	12,8	7,3	5,5					
1913	9,3	48,9	24,2	11,9	6,7	5,2			5,0		
1914	8,7	43,8	20,8	11,0	6,3	5,1			4,8		
1915	9,7	57,8	28,6	13,5	7,0	5,1			4,4		
1916	10,0	70,7	40,2	15,8	7,2	4,9			4,1		
1917	11,0	72,6	42,4	18,2	7,9	5,3			4,2		
1918	11,9	68,3	41,0	20,0	9,0	5,7			4,6		
1926	8,5	48,9	20,7	10,1	5,9	6,1			6,3		
1927	8,5	46,8	20,6	10,1	6,2	6,1			5,8		
1928	8,4	45,7	20,6	10,0	5,9	5,8			5,1		
1929	8,8	49,6	21,7	10,4	6,2	5,9			6,5		
1930	9,0	51,7	22,2	10,9	6,3	5,8			7,1		
1931	9,3	48,7	22,6	11,2	6,8	5,9			7,1		
1932	9,6	53,3	23,6	11,6	7,0	6,1			6,9		
1933	9,7	51,4	24,7	12,0	7,1	6,1	6,3	6,7		9,0	
1934	9,5	55,0	24,5	12,1	7,0	6,2	6,2	6,7		7,7	
1935	9,1	49,4	24,2	11,3	7,0	6,1	6,2	6,7		10,8	
1936	8,7	41,1	23,3	10,8	6,5	6,0	6,3	6,4		7,3	
1937	8,5	43,4	20,9	10,4	6,4	5,8	6,1	6,1		7,5	
1938	8,4	43,4	18,6	10,2	6,0	5,9	6,4	5,9		8,0	
1939	8,5	48,3	19,7	10,6	5,7	5,4	6,0	6,2		8,1	
1941	8,4	48,0	20,0	11,0	6,1	4,7	5,1	5,6		5,2	

„A háborús demoralizáció és a házasságkötések számának csökkenése miatt leginkább az ágostai evangélikus törvénytelen születések gyarapodtak. Legkevésbé az unitáriusoknál és a görögkeletiekénél gyarapodtak a törvénytelen születések, ám arányuk az összes felekezet között most is a legmagasabb volt. Érdekes változás történt a háború kitöréséig gyarapodó aránnyal szereplő izraelita törvénytelen gyermekre vonatkozó adatokban is.” A háborús évek alatt ugyanis csökkentek az arányszámok. „Ennek az a magyarázata, hogy leginkább azon izraelita – törvényesnek nem tekintett – rituális házasságok termékenysége zavarodott meg, amelyből az izraelita törvénytelen szülöttek legnagyobb része származik. Ezek a házasságok ugyanis leginkább az orosz betörésektől sokat szenvedett keleti és északkeleti felvidék zsidóságánál fordulnak elő.”

Az első világháborút követően az 1920-as évek közepéig jelentősen visszaesik a házasságon kívüli születések aránya, később viszont főleg a házas termékenység jelentős csökkenése miatt ismét emelkedni kezd a relatív súlya, és a gazdasági világválság éveiben ismét lokális maximumot ér el 9,7%-kal. A nem házas termékenység 1900 és 1930 között több mint felére esik vissza, ez azonban korántsem tölti el örömmel a korabeli szerzőket. Nehéz ugyanis eldönteni, hogy amiatt bánkódjának-e, hogy a termékenység általában, így a nem házas termékenység is jelentősen csökken, vagy annak örüljenek-e, hogy ezzel ritkul azon gyermekek száma, akik egyszülős családban nevelkednek. Így a kérdést erkölcsi síkra terelve, a születésszabályozás terjedésével magyarázzák a nem házas termékenység csökkenését. „Ami a feltüntetett adatokban megnyugtató érzést kelthetne, az a törvénytelen születéseknél mutatkozó 50%-nál is nagyobb apadás volna, ha ez tényleg az erkölcsök javulását jelentené. Azt hisszük azonban, hogy a törvénytelen születések arányában jelentkező visszaesés nem annyira az erkölcsök javulásának, hanem a fogamzást akadályozó szerek szélesebb körben való elterjedtségének és a magzatelhajtásoknak a következménye.” Ez a megállapítás alighanem a házas termékenységre is igaz, mivel mi mással magyarázható jelentős csökkenése. A születésszabályozás egyébként minden valószínűség szerint terjed, de mérhető adatok hiányában csak az általános termékenység csökkenésének mértékéből lehet elterjedtségére következtetni. Az okokat ezúttal is a világháborús évek erkölcsi romlásával indokolják; „valószínű tehát, hogy a háború erkölcsi fertőjének rovására esik a védekezés általánosabb megismerése, vagy a magzatelhajtások sűrűbb igénybevétele s a társadalom megbocsátó személténye e törvénybe is ütköző cselekmények felett”.

Bár az 1930-as évek elején a házasságon kívüli születések aránya hasonló nagyságú, mint a múlt század végén vagy századunk elején volt, Budapesten pedig még alacsonyabbak is mint a korábban mért arányok, mégis keményen ostorozzák a korabeli szerzők a városi életmódot, mint a törvénytelen születések melegágyát; „a száz születésre számított arányokban éles az eltérés Budapest rovására; csak itt tűnik ki, hogy a nagyvárosi élet mennyivel több erkölcstelenség takarója. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy a városi élet nyomorúsága sokszor kényszerít olyan együttélésre, mely tulajdonképpen családi élet a törvényszerű kellékek és vallási áldás nélkül, s amely később éppen a gyermekek érdekében törvényileg és egyházilag is szentesítettik”. A fővárosi magas arányoknak azonban más magyarázata is van. Feltétlenül meg kell említeni az ország legkülönbözőbb vidékeiről a faluból városba – főként a fővárosba – szolgálatra elszegődött cselédnányok tömegét. Ezek közül, a többnyire tapasztalatlan fiatal leányok seregéből került ki a házasságon kívül szülő nők igen jelentős hányada. „Az első világháború utáni többéves átlag alapján ez az arányszám 23% volt, vagyis a házasságon kívül szülő nők közül majdnem minden negyedik – évente mintegy négy és félezer személy – a háztartási alkalmazottak köréből adódott.” Az 1930-as évek második felében ismét csökken az illegitim születések aránya, és az 1940-es évek elején is alacsonyabb mint a gazdasági világválság idején volt, de 8% feletti szinten marad.

A két világháború között annyiban változnak a nemzetközi viszonyok a házasságon kívüli születésekben, hogy néhány észak- és nyugat-európai országban tartósan és jelentősen megemelkednek ezek az arányok, és az első világháború előtti helyzethez viszonyítva Magyarország már inkább a középmezőnyben foglal helyet a nem törvényes születések arányát tekintve. Ausztriában a születéseknek 27–28%-a, Svédországban 15–16%-a, Csehszlovákiában 11%-a származott nem házas anyáktól, ugyanakkor Hollandiában csak 2%-a, Belgiumban, Svájcban és az Egyesült Királyságban pedig mintegy 4%-a. Az illegitim születések nemzetközi trendjei meglepetést és csodálkozást vált ki a korabeli szerzőktől, mivel értetlenül állnak a jelenség előtt. „Az egyes államok arányai között mutatkozó különbségek pedig éppen úgy nem érthetőek, mint a születések arányaiban mutatkozó eltérések és még kevésbé az a tény, hogy a magas születési aránnyal bíró országok születései között kisebb a törvénytelen születések aránya mint fordítva, noha erkölcs, kultúra, éghajlat, foglalkozás stb. mind az alacsonyabb születési aránnyal bíró ország ritkább törvénytelen születésére engednének joggal és okkal következtetni.”

Az 1945-ös év a korábbiakhoz viszonyított, kiugróan magas aránya (10,8%) érthető a háborús események miatt, ezt követően viszont határozottan csökkenő az irányzat az 1960-as

évek végéig, amikor századunk folyamán a legalacsonyabb értékre, 5,0%-ra süllyed a házasságon kívüli születések aránya. Figyelmet érdemel, hogy az 1950-es évek nagy születésszám ingadozásai – amit az abortusztilalom váltott ki – csak kisebb mértékben befolyásolják az illegitim születési arányokat. Az 1954. évi házas születésszám 21%-kal magasabb a tilalom előtti utolsó évhez, 1952-höz viszonyítva, de a nem házas születésszám is 16%-kal emelkedik ebben az időszakban. A nem házas családi állapot tehát nem nagyon számított enyhítő körülménynek az abortusztilalom idején. Az ezt követő jelentős születésszám-csökkenés azonban jobban apasztotta a nem házas születéseket mint a házasokét. Az 1962. évi lokális születési mélypont idejére a házas születések 40%-kal, a nem házasok viszont 60%-kal csökkentek az 1954. évi csúcshoz viszonyítva. Ekkor tehát nem érvényesült az a korábbi megfigyelés, hogy a születésszám csökkenés automatikusan emeli a nem házas születések súlyát, mert viszonylag állandó az a népességréteg, akiktől a házasságon kívüli születések származnak. Más a helyzet az 1970-es évek közepének születési hullámát és az ezt követő tartós születésszám-csökkenést illetően. Az 1970-es évek elejének népesedési célú intézkedései látszólag főleg a házas nők termékenységére hatottak, mert csak kisebb mértékben emelkedtek a nem házas születések. 1973–1975 között 25%-kal nőttek a házas születések és 17%-kal a házasságon kívüliek. A hosszabb távú hatások azonban ellentmondásosak. Nehéz jelenleg megítélni, hogy a gyermeküket egyedül nevelő nőknek nyújtott – sokszor a házas nőknél kedvezőbb – anyai és családtámogatási rendszerek milyen módon hatottak a házasságon kívüli gyermekvállalásra. Tény azonban, hogy az 1970-es évek második felétől meginduló tartós és folyamatos születésszám visszaesés kizárólag a házas születések csökkenéséből adódott. Ebben már szerepet játszik a házasságkötési kedv lanyhulása is, ami folyamatosan apasztotta a házasságkötések számát. 1975–1984 között csaknem 40%-kal csökken a házasságból származó születések száma, miközben a nem házas születéseké stagnál, sőt már enyhén emelkedni kezd. Ennek következtében lassan, de folyamatosan emelkedik a házasságon kívüli születések aránya. 1985-től annyiban változik a helyzet, hogy a nem házas születések száma egyre gyorsuló ütemben nő és tíz év alatt csaknem kétszeresére emelkedik, miközben a házas születéseké, különösen az 1990-es évek elejétől, ugyanilyen ütemben csökken.

Mint a vázolt hazai trendekből kiderül, a második világháborút követő évtizedekben csökkent a nem házas születések társadalmi és demográfiai jelentősége. Nemzetközi viszonylatban az 1970-es évek közepére néhány európai országban már feltűnően magas arányok alakulnak ki. Ide elsősorban a skandináv országok tartoznak, amelyekben „hagyományosan” mindig is az európai átlag fölött volt a házasságon kívüli születések aránya. Jelentősebb változás az 1980-as évek elejétől figyelhető meg, amikor szinte valamennyi európai országban emelkedni kezd, az 1990-es években pedig tovább nő a nem házas születések aránya. Ez utóbbi folyamatban már nem elhanyagolható szerepet játszanak a közép-kelet-európai – ún. „átmeneti” – országokban bekövetkezett demográfiai változások. A jelenségre felfigyelnek a demográfusok is, a magyarázatot azonban szélesebb összefüggésben látják, és azokkal a korábban nem tapasztalt demográfiai folyamatokkal hozzák kapcsolatba, amelyek az ún. második demográfiai átmenetet jellemzik. Ennek legnyilvánvalóbb jele a termékenység jelentős, néhol drasztikus csökkenése, ami mögött a hagyományos családi életforma vonzerejének visszaesése, a házasságon kívüli együttélési formák gyors és tömeges elterjedése, a párkapcsolatok stabilitásának csökkenése áll. Ilyen körülmények között megváltozik a házasságon kívüli születések társadalmi és demográfiai jelentősége. A jelzett demográfiai folyamatok ugyanis automatikusan emelik a nem házas születések arányát, ezzel párhuzamosan megváltoznak a családalapítással és a gyermekvállalással kapcsolatos korábbi szokások és normák. A kérdés társadalmi jelentősége abban van, hogy mennyire tudják elfogadni vagy befogadni ezeket a jelenségeket az egyes társadalmak, illetve mennyire válnak társadalmilag elfogadott normákká az új típusú demográfiai magatartások. A jelenség demográfiai jelentősége nem kevésbé fontos, hiszen az általános termékenység csökkenése mellett csak a házasságon kívüli születések száma és aránya emelkedik, ami felveti a nem házas termékenység szerepét a reprodukció egésze és a népesedési helyzet alakulásában.

Demográfiai sajátosságok

A házasságon kívül szülő nők demográfiai jellegzetességei mindig is mutattak sajátos vonásokat kor, társadalmi státusz, iskolai végzettség és természetesen családi állapot szerint. Megfelelő módon összehasonlítható adatok hiányában nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy

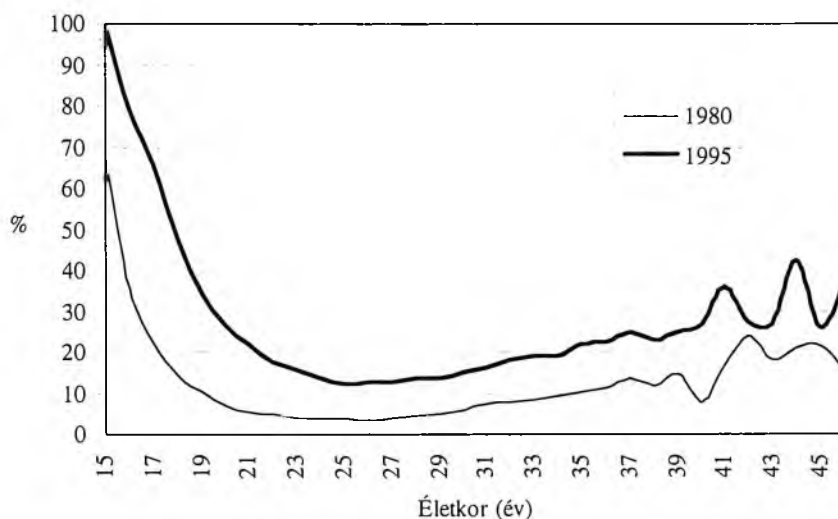
ezek a demográfiai is mérhető különbségek hogyan alakultak az idők folyamán. Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy minél szűkebb körű az a társadalmilag is körülhatárolható réteg, amelyre a házasságon kívüli születések jellemzőek annál jelentősebbek a különbségek a házas és nem házas nők demográfiai jellegzetességeiben és megfordítva, minél szélesebb társadalmi körben válik elfogathatóvá ez a jelenség, annál inkább csökkennek az eltérések. Vegyük a szülő nők korát, mint az egyik legfontosabb demográfiai jellemzőt. A házasságon kívüli születéseknél az anyák mindig is fiatalabbak voltak mint a házasságban szülő anyák. Ezt a legkifejezőbben a 20 évnél fiatalabb anyák arányával lehet jellemezni. A századfordulón a nem törvényes születések 20%-a származott ilyen korú anyáktól, az 1960-as évek elejére ez az arány 28%-ra, az 1980-as évek közepére pedig 33%-ra emelkedik (4. tábla).

4. A házasságon kívüli élveszületések százalékos megoszlása az anya korcsoportja szerint

Korcsoport (év)	Százalékos megoszlás		
	1985	1990	1995
-17	11,68	10,78	7,03
17-19	21,73	23,05	20,97
20-24	25,03	26,58	32,3
25-29	19,02	16,43	20,35
30-34	14,26	13,06	11,13
35-39	6,81	8,33	6,23
40-49	1,48	1,77	1,99
50-x	0,00	0,00	0,00
Összesen	100,00	100,00	100,00

Az 1990-es években azonban nem növekszik tovább a 20 évnél fiatalabb anyák aránya a nem házas születéseknél. Ennek egyik oka az, hogy az ilyen korú fiatalok gyermekvállalási kedve általában visszaesik, ugyanakkor a 20, 30 vagy 40 évnél idősebb nők körében is dinamikus emelkednek a házasságon kívüli születések. Más szóval, jelenleg nemcsak a fiatalokra jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás, hanem az elmúlt évtized erőteljes növekedésében a szülőképes kor idősebb korosztályainak nem házas szülei is jelentős szerepet játszottak. Jól jellemzi ezt az irányzatot egy másik mutató, amely a házasságon kívüli születések arányát fejezi ki az egyes életkorokban. A múlt és a jelenre is jellemző, hogy minél fiatalabb korban következik be a terhesség és az ezt követő gyermekvállalás, annál nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek házasságon kívül születik (II. ábra). A 20 évesnél fiatalabb anyáknál minden második gyermek születik házasságon kívül, ami 2,5 szeres növekedést mutat 1980-hoz

viszonyítva. A 17 évnél fiatalabb anyáknál pedig minden tíz gyermek közül kilenc jön világra házasságon kívül. Ezek az arányok századunk folyamán a legmagasabbak, és meghaladják az első világháború alatt mért eddigi legmagasabb értékeket. Miközben tehát egyre ritkább a fiatalkori gyermekvállalás, ha ez mégis bekövetkezik, akkor jóval gyakrabban történik házasságon kívül, mint a múltban. Az anya korával előre haladva csökken a házasságon kívüli születések hányada, és a középkorú nőknél a legalacsonyabb. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy az ilyen korú nők túlnyomó többsége jelenleg is házasságban él. Akik viszont nem házasok, azok között dinamikáját tekintve jelentősebb volt az emelkedés, mint a legfiatalabb generációknál. A 20–24 éves nőknél csaknem négyszeres, a 25–29 éveseknél több mint háromszoros volt az emelkedés, ami az átlagosnál nagyobb növekedést jelent. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva az 5%-ról 19%-ra, illetve 4%-ról 13%-ra emelkedett ezekben a korcsoportokban a házasságon kívüli születések aránya az összes születések között. Feltűnő, hogy az idősebb korosztályok felé haladva ismét emelkedik az ilyen születések hányada, és a 40 évnél idősebb nők egyre ritkuló gyermekvállalásai között is a gyermekek 30%-a jön világra házasságon kívül (5. tábla).

II. A házasságon kívüli élveszületési arányok az anya kora szerint

*5. A házasságon kívüli élveszületések aránya
az anya korcsoportja szerint, (%)*

Korcsoport (év)	Házasságon kívüli élveszületési arányok		
	1985	1990	1995
-17	53,19	78,80	86,33
17-19	17,02	28,90	44,06
20-24	6,30	8,86	18,78
25-29	5,77	7,75	12,93
30-34	9,00	12,33	17,13
35-39	15,80	19,52	23,12
40-49	18,78	25,35	30,10
50-x	0,00	0,00	0,00
Összesen	9,21	13,14	20,68

A jelzett folyamatokban nem csekély szerepet játszottak a házassági mozgalomban bekövetkezett ugyancsak jelentős változások. A házasodási kedv visszaesése jelentősen megemelte a hajadonok arányát, különösen a fiatal nők között. Az újránházasodás drasztikus csökkenése növelte az elváltak és az özvegyek hányadát, de hozzájárult ehhez a fennálló házasságok stabilitásának csökkenése és a férfi halandóság hosszú idő óta tapasztalt emelkedése is, amely a propagatív korú nők között is emelte a megözvegyültek arányát. Mindezek következtében automatikusan növekedett az a női népességi réteg, amely házasságon kívüli szülésekre vállalkozhatott. Ezek között is főleg a hajadon nők szerepe nőtt, mivel 1995-ben az összes nem házas születések 80%-a tőlük származott, szemben a tíz évvel korábbi 70%-os aránnyal. Ezzel párhuzamosan 25%-ról 17,5%-ra csökkent az elvált nők, és 4,5%-ról 2,5%-ra az özvegy nők aránya a nem házas szülések között (6. tábla).

*6. A házasságon kívüli élveszületések százalékos megoszlása
az anya családi állapota szerint*

Családi állapot	Százalékos megoszlás			
	1980	1985	1990	1995
Hajadon	75,07	70,47	73,72	80,01
Özvegy	3,96	4,49	3,42	2,49
Elvált	20,97	25,05	22,86	17,50
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

A családi állapot és a partnerkapcsolatban élés között ma már nincs olyan szoros kapcsolat, mint a múltban, mivel jóval gyakoribb a házasságon kívüli együttélés is. Ennek

mértékéről nehéz pontos képet adni, és arra a joggal felmerülő kérdésre sem egyszerű a válasz, hogy a növekvő nem házas születések mögött milyen mértékben húzódik meg az együttélés melletti gyermekvállalás vagy az apa nélküli gyermeknevelés gyakorlata, illetve szándéka. Az 1993-ban végrehajtott reprezentatív termékenységi és családvizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a mai fiataloknál az első partnerkapcsolat létesítésénél háromszor-négyszer gyakoribb az együttélés, mint az szüleiknél, a mai 40 év körüli nőknél volt húsz évvel ezelőtt. E vizsgálat ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a mai 18–19 évesek csaknem 40%-ának nem volt tartós partnerkapcsolata, tehát nem volt sem férje sem élettársi viszonya, amikor első gyermekét világra hozta. Ez az arány elgondolkodtató, mivel a magas arány és a fiatal kor miatt ezek a egyszülős családok tekinthetők a legkomolyabb társadalmi, szociális gondnak, különösen akkor ha itt később sem következik be házasságkötés. Úgy tűnik, hogy a házasságon kívüli terhesség egyre kevésbé játszik szerepet mint kényszerítő tényező a házasság megkötésében. A nők bátrabban vállalnak házasságon kívül gyermeket akár olyan áron is, hogy apa nélkül, egyedül nevelik fel őket.

A demográfiai jelenségek egyik legizgalmasabb területe a társadalmi rétegek szerinti különbségek feltárása. A társadalmi rétegeket egyre nehezebb demográfiai változókkal jellemezni, mivel a társadalmi státuszt egyre kevésbé határozza meg az iskolai végzettség szintje vagy a foglalkozás jellege. Mindemellett a népmozgalmi adatok, illetve a népszámlálási feldolgozások e két fontos változó szerint adnak lehetőséget a házasságon kívüli születések társadalmi különbségeinek jellemzésére. A népmozgalmi adatok arra adnak választ, hogy egy adott évben szülő nők körében hogyan alakul a nem házas születések aránya az elvégzett osztályok száma, illetve a nők aktivitása szerint. Ebből a szempontból a legutóbb hozzáférhető 1995. évi adatokat áll módunkban elemezni, a változások dinamikájának bemutatásához pedig az eredményeket az 1990. évi adatokkal vetjük egybe. Az elvégzett osztályok száma szerint igen jelentősek a különbségek a házasságon kívüli születések arányaiban. Ami itt is feltűnő, hogy az általános iskola elvégzése vagy be nem fejezése mérföldkőt jelent a nem házas születési arányokban. Akik nem jártak iskolába, vagy csak az általános iskola hét osztályát végezték, azok között nincs különbség ezekben az arányokban, és az 1995. évi adatok szerint mintegy 60%-uk hozta világra gyermekét házasságon kívül. Tovább haladva az iskolai végzettség szintjével több mint a felével esnek vissza ezek az arányok. Így az általános iskolát már elvégző vagy szakmát szerző nők között 25,1%, a gimnáziumba, szakközépiskolába járók között 12,4%, a főiskolára vagy egyetemre járók között pedig 7,5% volt a házasságon kívül szülő nők aránya. Ne feledjük,

hogy a népmozgalmi feldolgozások nem a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint készülnek, tehát a még tanuló és házasságon kívül gyermeket vállaló nők csak annyi osztályszámot jelölnek be, amennyit ténylegesen elvégeztek. Ez a megjegyzés különösen a fiatalokra vonatkozik, akik, mint láttuk, a házasságon kívüli születések nem csekély hányadát produkálják. Összességében az 1995. évi eredmények szerint 7–8-szoros a különbség a legalacsonyabb és a legmagasabb szintű iskolai végzettségi szint között. Ez jóval nagyobb mint ami a tényleges termékenységben, vagyis az életben levő gyermekek számában mutatkozik iskolai végzettség szerint. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a házasságon kívül szülő nők egy jelentős hányada később házasságot köt, így a házasságon kívül vállalt gyermekei is a házasságon kívüli termékenységben jelennek meg. Ami a változások dinamikáját illeti, vissza kell utalni arra a megjegyzésre, hogy bővül a nem házas születések társadalmi elfogadottsága. Erre utal az a tény, hogy jelentősen csökkentek az iskolai végzettség szerinti különbségek az elmúlt öt évben. 1990 és 1995 között közel 58%-kal emelkedett a házasságon kívüli születések aránya, de ebben a növekedésben már a magasabb iskolai végzettségű nők játsszák a meghatározó szerepet. A középiskolába járt (járó) nőknél öt év alatt csaknem kétszeresére, az ennél több osztályt végzeteknél pedig közel 70%-kal emelkedtek az arányok, miközben a nyolc osztályt sem végzetek körében csak 20%-os volt a növekedés. Mindezek eredményeként az 1990. évi még 11 szerez különbségek csökkentek 7–8-szorosára 1995-ben a legmagasabb és a legalacsonyabb iskolai végzettségi szintek között (7. tábla).

7. A házasságon kívüli élveszületések aránya az anya iskolai végzettsége szerint (%)

Elvégzett osztályok száma	1990	1995	1995/1990
0–7	49,1	58,7	120,0
8	16,2	25,1	154,9
9–12	6,3	12,4	196,8
13–x	4,5	7,5	166,7
Ismeretlen	23,1	68,1	295,0
Összesen	13,1	20,7	158,0

A népmozgalmi adatok aktivitás szerinti feldolgozásai ugyancsak figyelmet érdemlő eredményeket mutatnak a nem házas születési arányokban. Itt az a feltűnő, hogy az eltartott és a munkanélküli nők körében jóval magasabbak ezek az arányok, mint az aktív vagy inaktív keresőkénél. Az 1995-ben az országos 20,7%-kal szemben az eltartott nők 38%-a, a munkanélkülieknek pedig 33%-a szült gyermeket házasságon kívül. Az eltartottakon belül a

tanulóknál 40,4% volt ez az arány, míg a legalacsonyabb a gyesen, gyeden levő inaktív kereső nők körében volt 12,5%-kal. Ez utóbbiak alacsonyabb aránya minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a nőknek csak szűkebb köre vállalja második, esetleg harmadik gyermekét házasságon kívül, miközben előző gyermeke még harmadik életévét sem töltötte be. Ez a kör azonban arányát tekintve egyre növekszik, mivel az elmúlt öt évben csaknem kétszeresére emelkedett a gyesen illetve gyeden levők között a házasságon kívüli gyermekvállalás. Így az aktivitás szerinti dinamikát tekintve is azt kell mondani, hogy ott a legjelentősebb a növekedés üteme, ahol legalacsonyabbak ezek az arányok, tehát az aktív és az inaktív kereső nők körében, miközben a eltartottak között lényegében nem történt változás a nem házas születési arányokban az elmúlt öt évben (8. tábla).

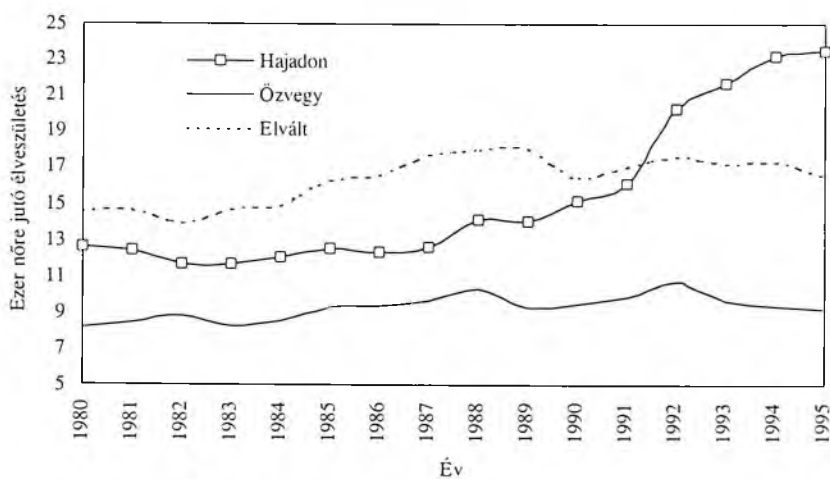
8. A házasságon kívüli élveszületések aránya az anya aktivitása szerint (%)

Aktivitás	Nem házas születési arány		1995/1990
	1990	1995	1990=100
Aktív kereső	10,1	15,1	149,5
Inaktív kereső	6,9	12,5	181,2
Eltartott	37,0	38,3	103,5
Ebből:			
tanuló		40,0	
háztartásbeli		33,3	
Munkanélküli		33,2	
Összesen	13,1	20,7	158,0

Nem házas termékenység

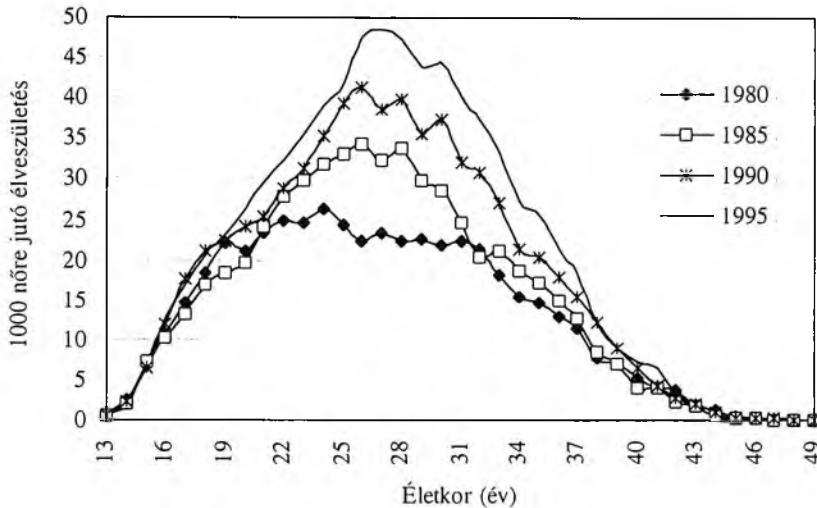
Az eddig bemutatott adatok és elemzések az éves népmozgalmi feldolgozások alapján kísérelték meg feltárni a házasságon kívüli születések demográfiai jellegzetességeit. Ez egyben azt is jelenti, hogy mindig egy adott évben szülő nők körében mutatta be a házasságon kívüli születések arányait kor, családi állapot, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerint. Ezek az eredmények azonban semmit sem árulnak el a nem házas termékenység demográfiai sajátosságairól, mivel ehhez az adott évben házasságon kívül szülő nők kor, családi állapot, iskolai végzettség stb. szerinti jellemzőit az ilyen szülésnek potenciálisan kitett szülőképes korú női népesség egészének hasonlóan részletezett adataihoz kell viszonyítani. Az ilyen „tisztá” termékenységi mutatók számításához feltétlenül szükség van a szülőképes korú női népesség egészének évenként továbbvezetett adataira. Kor és családi állapot szerint továbbvezetett adatok

évenként állnak rendelkezésre, iskolai végzettség, aktivitás vagy foglalkozási csoportosításban azonban csak tíz évenként a népszámlálások idejére vannak adataink, mivel ilyen bontásban nem történnek népesség továbbvezetések. A mutatók számításánál módszertanilag akkor járunk el helyesen, ha a házasságon kívüli születéseket csak a megfelelő korú és családi állapotú nem házas népességhez viszonyítjuk. A nem házas családi állapot a hajadon, az elvált és az özvegy nőket foglalja magába, egy ilyen bontású termékenységi elemzés tehát arra is választ adhat, hogy milyen nem házas családi állapotú nők gyakoribb gyermekvállalása járult hozzá a házasságon kívüli születések gyors emelkedéséhez. A korábbi elemzésekből kitűnt, hogy a házasságon kívül szülő nők között nőtt és dominál a hajadonok aránya, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt is, hogy a hajadonok termékenysége is emelkedett, mivel a házassági mozgalomban történt változások jelentősen megemelték a hajadonok számát is a női szülőképes népességben belül. Az eredmények viszont egyértelműen bizonyítják, hogy a hajadonok növekvő száma mellett gyorsan emelkedő termékenységük az, ami a házasságon kívüli születések dinamikájában elsősorban közrejátszott. A hajadonok termékenysége csaknem kétszeresére emelkedett az elmúlt tizenöt évben, míg az elvált nőké alig 13–14%-kal emelkedett. Az 1990-es években fordul elő először, hogy a hajadonok szülésgyakorisága meghaladja az elvált nőkéét, korábban a nem házas termékenység az elvált nőknél volt a legmagasabb (III. ábra). Az özvegy nők termékenysége változatlanul a legalacsonyabb, és mintegy 15%-kal emelkedett 1980-hoz viszonyítva.

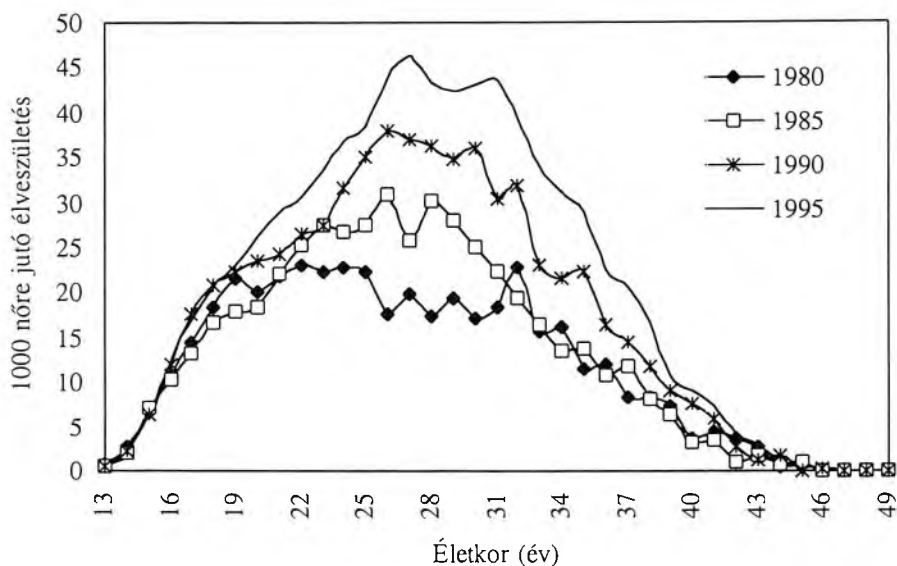
III. A házasságon kívüli éveszülletési arányszám az anya családi állapota szerint, 1980-1995

Ha a családi állapot mellett a kort is bevonjuk az elemzésbe, akkor a nem házas termékenység kor szerinti alakulásáról kapunk képet. Az ennek alapján kialakított görbe talán legjobban a normális eloszlást követi (IV. ábra).

IV. A nem házas nőkre jutó élveszületési arányszám az anya életkora szerint

A fiataloknál magas és egyre növekvő a nem házas családi állapotúak száma, ezért termékenységük alacsonyabb mint a középkorú koréveknél, ahol a női népesség zöme még mindig házasságban él, így a nem házas termékenység itt a legmagasabb. A görbe modális értéke a 27 éves korra esett 1995-ben, tehát a nők ebben az életkorban vállaltak leggyakrabban házasságon kívül gyermeket, ennek értéke pedig több mint kétszerese volt az 1980. évi értéknek. A nem házas termékenység valamennyi életkorban emelkedett, de a legjelentősebb mértékű a 20-as éveiben és a 30-as éveinek elején lévő nőknél. Mivel a nem házas termékenységben jelenleg már a hajadonok szülésgyakorisága a domináló, a hajadonok kor szerinti gyakorisági görbéje hasonlít a legjobban az összes nem házas nő görbéjéhez. A hajadonok is 27 éves korukban vállalnak a leggyakrabban gyermeket, termékenységük emelkedése pedig a 26–31 éves életkorok között volt a legdinamikusabb 1980-hoz viszonyítva (V. ábra).

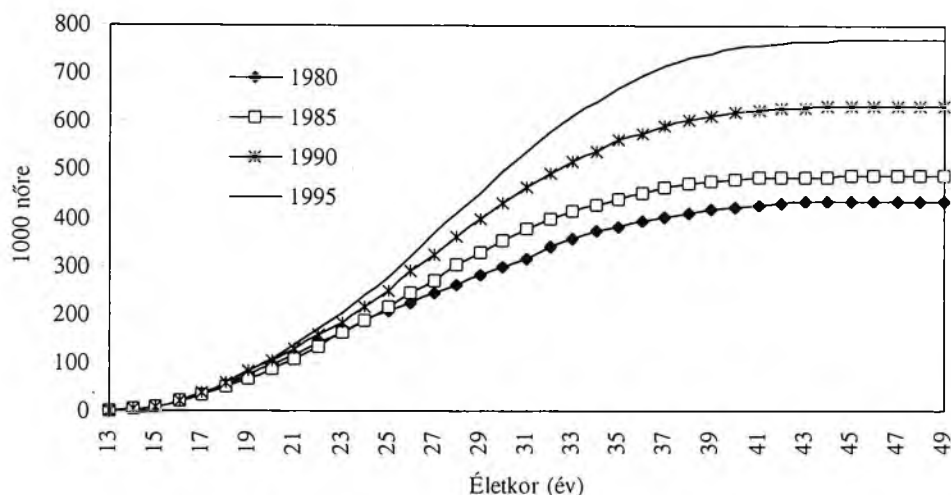

V. A hajadonokra jutó élveszületési arányszám az anya életkora szerint

A teljes termékenységi arányszám – az összes nő analógiájára – elvileg a nem házas nőkre is kiszámítható. Ennek tartalma azonban nem teljesen egyértelmű, mivel arra adna választ, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet akkor, ha szülőképes kora során végig nem házas családi állapotban élne. A házasságon kívül szülő elvált és özvegy nők esetében ez a tartalmi megállapítás elvileg sem igaz, mivel korábban már házasok voltak és házasságban is vállalhattak gyermeket. Elvált vagy özvegy családi állapotban nem élhet valaki teljes szülőképes kora folyamán. Ezért e mutató számítása esetükben értelmetlen. A hajadonokra viszont a mutató tartalma egyértelmű, mivel azt mondja meg, hány gyermeke születne egy nőnek akkor, ha élete folyamán soha sem kötne házasságot. Ez nem csak elvileg, de gyakorlatilag is egyre gyakrabban előfordulhat. Az 1995. évi kor szerinti termékenység tartós megmaradása esetén 1000 hajadon 770 gyermeknek adna életet szülőképes kora folyamán, és ez 335 gyermekkel jelentene többet, mint az 1980. évi érték (435 gyermek 1000 hajadonra).

Ennek a korösszetétel befolyásától mentes „tisztá” mutatónak a tükrében 77%-os a hajadonok termékenysége emelkedése 1980-hoz viszonyítva. Köztudott, hogy hipotetikus mutatóról van szó, amely a jelenlegi viszonyokat vetíti ki a jövőre. A nem házas születések dinamikáját nézve a hajadonok termékenysége tovább emelkedhet, és a jelenleginél magasabb gyermekszámot is elérhet. Az 1990. évi tényleges népszámlálási adatok szerint az életét hajadonként leélt minden 1000 nőre 328 gyermek jutott a befejezett termékenység (45–49 éves

kora) idején. Az így kialakult gyermekszám az elmúlt 30–35 év hajdon termékenységének az összegzése. Ennek alapján, ha csak a jelenlegi (nem) házassági szokások és termékenységi viszonyok maradnának meg tartósan, akkor a hajdonként vállalt gyermekek száma közel két és félszeresére emelkedne a szülőképes kor végére (VI. ábra).

VI. A hajdonok teljes termékenységi arányszáma

A népszámlálási adatok szerint emelkedik az elvált nők átlagos gyermekszáma is a befejezett termékenység idején. Itt azonban nem tudjuk megmondani azt, hogy ezek közül mennyi gyermek született házasságból és mennyi házasságon kívül. Tény, hogy a gyermekek családmegőrző, válásokat visszatartó ereje csökkent, így a több gyermekkel történő válások automatikusan emelhetik az elváltak átlagos gyermekszámát. Az elváltak esetében tehát nem lehet egyértelműen meghatározni a házasságon kívüli termékenység szerepét a végső gyermekszámában. Lényegében hasonló a helyzet az özvegyek esetében. Termékenységük a legalacsonyabb a nem házas nők között, és korábban sem játszott és jelenleg sem játszik meghatározó szerepet a házasságon kívüli születések alakulásában. Befejezett termékenységükben még az elváltakénál is kisebb a jelentősége a házasságon kívüli születéseknek.

Mint említettük, a nem házas termékenység iskolai végzettség szerinti alakulását csak a népszámlálások éveire lehet kiszámítani, mert csak ekkor állnak rendelkezésre a legmagasabb végzettségi szint szerint részletezett népességi adatok. A legutóbbi két népszámlálás éveire történt számítások eredményei a főbb trendeket illetően csak megerősítik azt a korábbi megállapítást, hogy csökkennek a különbségek a házasságon kívüli gyermekvállalásban az iskolai végzettség szintje szerint. Más szóval az 1980 és 1990 között bekövetkezett nem házas

születésszám emelkedésében a magasabb iskolai végzettségűek ilyen irányú termékenység emelkedése játszotta a fő szerepet. Ezt igazolja, hogy a befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkező nők körében 70%-os a nem házas termékenység emelkedése a két népszámlálás éve között, és minél alacsonyabb a befejezett végzettség szintje, annál kisebb a változás mértéke. Mindemelllett e tisztított mutató szerint is jelentősek a különbségek, mert az általános iskolát sem végzetek körében ötször gyakoribb a házasságon kívüli gyermekvállalás mint a legmagasabb iskolai végzettségűek között. A közeledés ütemét azonban jól jelzi, hogy e különbség még csaknem nyolcszoros volt 1980-ban. Sajátos vonása az iskolai végzettség szerinti nem házas termékenységnek, hogy a befejezett közép- és felsőfokú iskolával rendelkező nők között a korábban is jelentéktelen különbségek lényegében megszűntek, és 2,3-szeresről 1,9-szeresére mérséklődtek az eltérések a szakmunkások és a középiskolát végzetek között. A kor és iskolai végzettség szerint kombinált termékenységi mutatók azt jelzik, hogy minél idősebb korban történik a házasságon kívüli szülés, annál kisebbek az eltérések az iskolai végzettségi szintek között (9. tábla).

9. A házasságon kívüli élveszületési arányszámok a nők iskolai végzettsége és korcsoportja szerint

A végzett osztályok (évfolyamok) száma	1000 megfelelő iskolai végzettségű és korú nőre jutó házasságon kívüli élveszületés							
	Korcsoport							
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	Osszesen
1980								
0-7 osztály	110,6	140,5	80,0	51,5	25,3	2,3		46,5
8+szak.	9,3	33,7	31,3	24,3	10,5	1,3		13,9
Befejezett középiskola	3,8	5,4	11,3	11,2	6,1	0,8		6,0
Befejezett felsőfokú isk.	—	5,2	6,9	9,5	6,3	0,6		5,9
Összesen	13,9	23,6	23,7	19,7	10,8	1,5		14,8
1990								
0-7 osztály	80,9	107,5	72,3	45,0	21,3	6,7	0,2	49,9
8+szak.	12,7	47,2	50,6	31,7	16,2	3,4	0,1	18,6
Befejezett középiskola	2,2	8,4	28,7	23,3	12,4	2,7	0,1	9,5
Befejezett felsőfokú isk.	—	5,5	16,9	20,7	11,7	2,8	0,1	10,0
Összesen	14,6	27,1	39,4	28,5	14,7	3,3	0,1	17,4

A foglalkozás szerinti nem házas termékenységi mutatókat csak az 1990. évi népszámlálás eredményei alapján lehetett kiszámítani, és ezen belül is csak az aktív kereső nőkre sikerült a népmozgalmi és a népszámlálási adatokat közös nevezőre (összhangba) hozni. Az eredmények szerint a fizikai foglalkozású nők körében több mint kétszer magasabb (2,3 szoros) a házasságon kívüli szülésgyakoriság, mint a szellemi foglalkozásúak között. Az általános

termékenység trendjeit követve a nem házas termékenység is a segédmunkásoknál a legmagasabb, csaknem 2,5-szerese a szakmunkásokénak, a szellemi foglalkozásúak között viszont ennél jóval mérsékeltebbek a különbségek a legalacsonyabb nem házas termékenységgel bíró vezető, irányító nők és az ügyintéző, illetve ügyviteli dolgozó nők között (10. tábla).

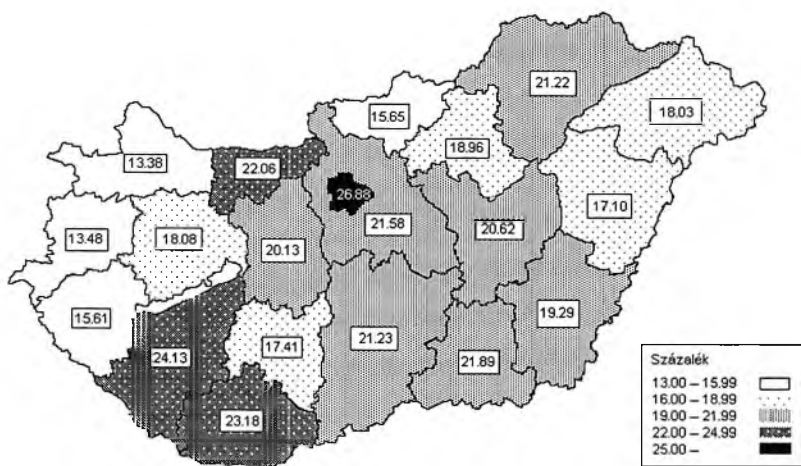
10. Az aktív keresők házasságon kívüli elveszületési arányszáma a nő alap-állomány csoportja és korcsoportja szerint, 1990

Alap-állomány csoport	1000 megfelelő korú nőre jutó házasságon kívüli elveszületés							
	Korcsoport							
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	Osszesen
<i>Fizikai foglalkozású összesen</i>	24,9	38,2	51,9	34,5	17,4	4,1	0,1	24,5
Ebből:								
szakmunkás	9,8	21,6	40,6	28,5	14,7	3,7	-	16,5
betanított munkás	31,6	48,4	54,8	35,2	17,3	3,8	0,2	26,9
segéd munkás	85,5	103,2	83,0	49,0	24,2	5,9	0,1	40,8
<i>Szellemi foglalkozású összesen</i>	5,4	11,3	23,9	22,1	11,6	2,4	0,1	10,7
Ebből:								
vezető, irányító	7,6	9,8	19,7	15,2	8,1	2,4	0,1	6,7
beosztott ügyintéző	4,0	9,1	20,9	21,7	11,8	2,2	0,1	10,0
beosztott ügyviteli dolgozó	7,0	16,6	36,4	5,9	14,0	3,0	-	10,2
Összesen	19,1	25,3	37,6	28,4	14,4	3,2	0,1	18,2

Területi különbségek és egészségügyi szempontok

Közismert, hogy a demográfiai jelenségekben hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de mindig is megfigyelhetők voltak területi különbségek. Ezek főleg az ország keleti és nyugati részei között jelentkeztek, és a főváros gyakran nem illett bele ebbe területi képbe, kiugróan más demográfiai jellegzetességei miatt. Így van ez elsősorban a termékenység, a házasságfelbomlás, de a halandóság vagy az öngyilkosságok területén is. Az is megfigyelhető, hogy a jellegzetes területi különbségek hosszú ideje – gyakran több mint egy évszázada – fennállnak, legfeljebb a különbségek mértéke az, ami változik. Bizonyos értelemben jellemző ez a házasságon kívüli születésekre is, bár az időbeli trendekben fellelhetők sajátos vonások. A múlt század végén és a század első évtizedében főleg az ország délkeleti és északnyugati területei között voltak jelentősek a különbségek. Ezeket a házasságkötési szokások, az együttélések elterjedtsége vagy a népesség vallási, etnikai összetételének különbségeivel magyarázták. A területi különbségek

fennmaradnak a két világháború között is, bár egyre inkább eltolódnak a város és a falu közötti eltérésekre. Az akkori adatok ugyanis azt mutatták, hogy Budapest és az ún. törvényhatósági jogú városok házasságon kívüli születési arányszámai több mint kétszeresen, egyes években pedig háromszorosan felülmúlták a községek és a kisebb városok hasonló mutatóit. Az 1960-as és 1970-es évekre, amikor a nem házas születési arányszámok a legalacsonyabb értékre süllyedtek a századunk folyamán, ezek a különbségek lényegében eltűntek. Megszűnt Budapest kiugróan magas arányszáma, sőt nem ritkák az olyan évek, amikor arányában a fővárosban kevesebb gyermek született házasságon kívül, mint a községekben vagy többi városban. Ami az elmúlt tizenöt év területi dinamikájában feltűnő, hogy közel azonos mértékben emelkedtek a házasságon kívüli születési arányok a városokban és a községekben egyaránt, így a falu-város közötti különbség változatlanul jelentéktelen. A főváros ismét átvette a vezető szerepet és élen jár a növekedés ütemét tekintve is. Ez az 1995. évi adatok tükrében azt jelenti, hogy a budapesti nem házas születési arányszám $1/3$ -ával múlja felül a községek és a többi városok hasonló mutatóit, ami növelte ugyan a területi különbségeket, de még mindig nem olyan kiugróan magas, mint a két világháború között, vagy a századforduló körül volt (11. tábla). Fennmaradtak, de határozottan csökkentek az ország területei közötti különbségek. Az 1960-as években háromszoros volt, az 1980-as évek elejére 2,5-szeresére csökkent az ország legmagasabb és a legalacsonyabb arányszámmal rendelkező megyéi közötti különbség. Jelenleg nem található két olyan megye, ahol a különbség kétszeres lenne a házasságon kívüli születési arányszámban. A legjelentősebb 70–80%-os eltérések a Dunántúl északi és déli területei között vannak. Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék hosszú idő óta a legalacsonyabb nem házas születési arányokkal rendelkeznek, szemben a szomszédos Somogy, Baranya vagy Komárom-Esztergom megyékkel ahol viszont a legmagasabbak ezek az értékek. Valamivel az országos átlag felett vannak a délkeleti megyék és Borsod-Abaúj-Zemplén megye arányai, Szabolcsban viszont nem éri el az országos átlagot, és ez a helyzet Hajdú-Bihar, Heves és Nógrád megyékben is. Ha Budapestet külön megyének számítjuk, akkor maximális különbség éppen kétszeres az arányokban a fővárost Győr-Moson-Sopron megyével összevetve (VII. ábra).

VII. A házasságon kívüli születések területi különbségei

11. A házasságon kívüli élveszületések százalékos aránya megyénként (%)

Terület	1980	1985	1990	1995
Budapest	7,79	11,36	17,42	26,88
Bács-Kiskun	7,90	10,01	13,25	21,23
Baranya	8,69	10,81	14,26	23,18
Békés	6,91	10,10	12,31	19,29
Borsod-Abaúj-Zemplén	8,75	9,96	13,40	21,22
Csongrád	6,55	9,63	13,57	21,89
Fejér	6,30	7,67	12,03	20,13
Győr-Moson-Sopron	4,33	5,23	8,05	13,38
Hajdú-Bihar	6,80	8,69	12,32	17,10
Heves	6,00	6,63	10,18	18,96
Jász-Nagykun-Szolnok	7,77	9,96	13,70	20,62
Komárom-Esztergom	5,81	8,44	11,79	22,06
Nógrád	6,13	7,70	9,65	15,65
Pest	7,41	9,64	14,05	21,58
Somogy	8,89	10,83	15,74	24,13
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8,06	8,83	12,57	18,03
Tolna	5,87	8,10	11,02	17,41
Vas	3,70	5,36	7,79	13,48
Veszprém	5,19	7,97	10,20	18,08
Zala	6,93	7,02	10,96	15,61
Magyarország összesen *	7,13	9,21	13,14	20,68
Város	6,60	8,88	12,55	20,04
Község	7,32	8,80	12,16	19,00

* Külföldi, ismeretlen, hajléktalan lakóhelyűekkel együtt.

A termékenység általános szintje és a házasságon kívüli születések arányai között igen nehéz egyértelmű összefüggést felfedezni a területi különbségek alapján. A legmagasabb és a legalacsonyabb házasságon kívüli születési arányok egyaránt az alacsony és közepes termékenységű megyékre jellemzőek, míg a magas termékenységű megyéknél ezek az arányok nem kirívóan magasak. A területi különbségek sokféleségét inkább családalapítási és együttélési szokások vagy történelmileg kialakult kulturális hagyományok motiválhatják, nem pedig a városi népesség aránya. A városi életmód még mindig hatással van a termékenység szintjére, mert a városokban ritkább a gyermekvállalás mint a községi lakosságnál, ezzel szemben a lakóhely jellege egyre kevésbé befolyásolja a nem házas születési arányokat, mert mint említettük, ebben lényegében nincs különbség, sőt nem ritkák az olyan évek sem, amikor a falvakban magasabbak a házasságon kívüli születési arányok, mint a városokban.

A történeti adatokból és elemzésekből az is kiderül, hogy a kérdéskör egészségügyi vonzatait élénk érdeklődés kísérte. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a házasságon kívül szülöttek életesélyei rosszabbak voltak, mint a házasságból szülötteké. Kérdés az, hogy a nem házas születések jelentős növekedése mellett hogyan alakulnak és milyen szerepet játszanak ezek az egészségügyi szempontok. A rendelkezésre álló adatok alapján három megközelítésben lehet vizsgálni a házas és nem házas különbségeket, mégpedig a halvaszületések, a nem szándékos magzati veszteségek és a csecsemőhalálozások alakulásában. A tudatos családtervezésben, a terhességek korai felismerésében és a terhesség gondozás egészében jelentős fejlődés ment végbe az elmúlt évtizedekben. Mindezek hatására számottevő csökkenés ment végbe a halvaszületések arányában. Az 1930-as vagy 1940-es években arányuk még nem volt alacsonyabb, mint a századfordulón mért érték, azóta viszont hányaduk csaknem egytizedére esett vissza. Jelenleg az összes születések 0,35%-a végződik halvaszületéssel, tehát az ebből adódó gyermekvesztés mértéke is visszaesett. A csökkenés azonos mértékű volt a házasságból és a házasságon kívüli születéseknél, ami viszont azt jelenti, hogy a házas és nem házas születések közötti különbségek lényegében fennmaradtak. A számszerű adatok szerint 30–40%-kal magasabb a halvaszületések aránya a házasságon kívüli születéseknél, és kisebb-nagyobb ingadozások mellett ez a különbség volt jellemző hatvan vagy száz évvel ezelőtt is. Ha ehhez hozzá vesszük a spontán vetéléseket is, akkor a különbségek még nagyobbak lesznek. Az 1980-as évek végén a házasságon kívüli fogamzások 1/5-e végződött spontán vetéléssel, míg a házas fogamzásoknak 1/10-e. A különbség tehát kétszeres volt. (Az abortuszt, mint a terhesség szándékos megszakítását, a mutatónál nem vettük figyelembe.) A legutóbbi adatok szerint ez a különbség csökkent ugyan,

de még így is 70%-os. Összességében a nem szándékos magzati veszteségek (halvaszületés és spontán vetélés) aránya 80%-kal magasabb a házasságon kívüli terhességeknél mint a házásoknál. Ha a terhességek számításánál a művi abortuszokat is figyelembe vesszük a kép még kedvezőtlenebb. Száz felismert terhességből ugyanis csaknem kétszer annyi végződik terhesség-megszakítással házasságon kívül (56), mint házasságból (29) (12. tábla).

12. Magzati veszteségek házas és házasságon kívüli terhességekből (százalék)

Év	Halvaszületések aránya		Spontán vetélések aránya		Művi vetélések aránya az összes felismert terhességből	
	házasságból	házasságon kívül	házasságból	házasságon kívül	házasságból	házasságon kívül
1930	2,81	3,81				
1938	2,72	3,37				
1941	2,45	3,47				
1948	2,40	3,08				
1960	1,30	1,98				
1970	0,98	1,34				
1980	0,75	1,12				
1989	0,48	0,89	11,1	21,5	32,2	62,3
1990	0,50	0,93	10,6	21,5	31,6	61,3
1991	0,40	0,79	10,2	20,6	30,8	61,0
1992	0,38	0,62	9,9	19,8	30,4	60,9
1993	0,34	0,46	10,6	17,4	27,7	57,4
1994	0,33	0,44	10,4	17,2	27,7	55,9
1995	0,32	0,45	10,3	17,8	29,0	56,3

Talán az előbbieknél is fontosabb mutatót jelentenek a csecsemőhalálozásban lévő különbségek, mert itt már a tudatosan vállalt és megszületett gyermekek valódi életésélyeiről van szó. A csecsemőhalandóság azon kevés mortalitási mutatóhoz tartozik, ami jelentősen visszaesett, és hosszabb távon is csökkenő irányzatot mutat. Igaz ez a házasságból és a házasságon kívül született gyermekekre egyaránt. A különbség viszont a mérséklődés ellenére jelentős. 1995-ben a házas nők gyermekeinek csecsemőhalandósági arányszáma 10 alá esett, (9,4), míg a házasságon kívül született gyermekeknél 15,7 volt, a különbség tehát csaknem 70%-os. Mindemellert az eltérés csökkenését jól mutatja, hogy 1990-ben még 80%-os, 1985-ben pedig még csaknem kétszeres volt a különbség. (13. tábla)

*13. Házasságból és házasságon kívül élveszületettek
csecsemőhalálzási arányszáma*

Élveszületések	1985	1990	1995
	Csecsemőhalandóság (‰)		
Házasságból	18,9	13,4	9,4
Házasságon kívül	35,3	24,0	15,7
Összesen	20,4	14,8	10,7

Közismert a szoros összefüggés a csecsemőhalálzás és a koraszülés között, így feltételezhetően a házasságon kívül szülő nők magasabb koraszülési aránya az, ami egyik magyarázó tényezője gyermekeik magasabb csecsemőhalandóságának. Az adatok egyértelműen ezt támasztják alá. 1995-ben a házasságból született gyermekek 7%-a volt koraszülött, szemben a házasságon kívül született gyermekek 13%-val. A különbség itt is jelentős, több mint 85%-os, de az időbeli csökkenés mértéke is számottevő, mivel 1985-ben még 2,2-szer volt magasabb a nem házas koraszülött arány, mint a házas. Így amilyen mértékben csökkent az eltérés a koraszülött arányokban, olyan mértékben mérséklődött a csecsemőhalandóságban jelentkező különbség is a házas és nem házas születéseknél (14. tábla).

*14. A koraszülöttek aránya a házasságból és házasságon kívül
élveszületettek közül*

Élveszületések	1980	1985	1990	1995
	Koraszülöttek (%)			
Házasságból	9,42	8,95	7,36	6,95
Házasságon kívül	22,52	19,69	14,39	13,01
Összesen	10,35	9,94	9,27	8,20

A bemutatott kép alapján az derül ki, hogy a gyermekek fiziológiai állapotát és életesélyeit illetően még mindig jelentősek a különbségek a házasságból és a házasságon kívül született gyermekeknél. A tíz vagy tizenöt évvel ezelőtti helyzethez képest viszont az eltérések jelentősen csökkentek. Más szóval az eltérések mérséklődése egybeesik a nem házas születések arányának jelentős növekedésével. Ez a kép megint csak azt látszik alátámasztani, hogy a házasságon kívüli gyermekvállalás jelenleg nem egy szűkebb társadalmi csoport vagy réteg

sajátja, amelyre az átlagosnál kedvezőtlenebb életfeltételek és egészségügyi viszonyok jellemzőek, hanem a szélesebb társadalmi elfogadottság révén olyan társadalmi helyzetű nők is vállalnak ily módon gyermeket, akiknek életmódjuk, életkörülményeik révén gyermekeik egészségi és fiziológiai állapota is kedvezőbb. A még meglévő különbségeknek ugyanakkor létezik egy erős demográfiai magyarázó változója, ez pedig a házasságon kívül szülő nők fiatalabb életkora. Ne feledjük, hogy a házasságon kívül született gyermekek 28%-ánál az édesanya nem töltötte be a 20. életévét, míg a házas anyáknál ez az arány csak 11–12%.

Vélemények az együttélésről és a házasságon kívüli gyermekvállalásról

A családalapítási szokások változása, a házasságok stabilitásának gyengülése, az újránházasodási kedv rohamos csökkenése és mindezzel párhuzamosan a házasságon kívüli együttélési formák terjedése felveti a kérdést, hogy vajon a házasság intézményének olyan válságáról van-e szó, amely e folyamatok hosszabb távú eredményeként magát a házasság intézményét is veszélyezteti. A kevesebb gyermek vállalása, a házasságon kívüli születések terjedése, a szülői szerepek és a szülő-gyermek viszony változása szintén felveti a kérdést, hogy ez mennyiben tükrözi a családdal és ezen belül a gyermekekkel kapcsolatos értékek és elvárások változását. Az 1993-ban végrehajtott keresztmetszeti Termékenységi és Családvizsgálat eredményei is azt igazolják, hogy a fiataloknál dinamikusan emelkedik azoknak az aránya, akiknél az első partnerkapcsolat házasságon kívüli együttélést jelent. A 20–24 éves nők 17%-a élt együtt partnerével 20 éves koráig, és ez négyszer annyi, mint a 40 éven felüli nőknél volt hasonló életkorig (4%). Ezzel párhuzamosan itt is megfigyelhető a házasságon kívüli születések jelentős növekedése. Különösen feltűnő, hogy a vizsgálatban szereplő legfiatalabb korú 18–19 éves nők 41%-a házasságon kívül szülte meg első gyermekét, míg a 35 évnél idősebbek között csak 7–8% volt az ilyen nők aránya hasonló életkorban. Az is figyelmet érdemel, hogy a házasságon kívüli szülések többségénél az anyának nem volt tartós partnerkapcsolata. A 18–19 éves nők csaknem 80%-a ily módon vállalta első gyermekét házasságon kívül, de az idősebb korcsoportú nőknél is rendre magasabb a partnerkapcsolat nélküli szülés, mint az együttéléses gyermekvállalás. E vizsgálat eredményei szerint az első gyermekek házasságon kívüli születésénél az anyák valamivel több mint egyharmada (38%-a) élt partnerkapcsolatban feltehetőleg elsőszülött gyermeke édesapjával. Lehet, hogy éppen az első gyermek megszületése készteti a párokat arra, hogy később együtt éljenek, vagy esetleg házasságot kössenek. E

vizsgálat viszont azt a meglepő eredményt hozta, hogy stabilabbak azok a házasságok, ahol a házasságkötést nem előzte meg együttélés, mint azok, ahol a párok előbb együtt éltek és ezt követően kötöttek házasságot. Más szóval a házasságtartam szerinti válási arányok rendre magasabbak az együttélést követő házasságoknál, mint azoknál, akik nem éltek együtt házasságkötésük előtt.

A nők és a férfiak döntő többsége házasságpárti, közel 80%-a nem ért egyet azzal a véleménnyel, hogy a házasság idejétmúlt intézmény lenne. Sajnos, nincsenek korábbi hasonló vizsgálati eredményeink arról, hogy azok táborra, akik egyetértenek ezzel a véleménnyel, időközben növekedett-e vagy csökkent. A nők 13%-a, a férfiak nagyobb hányada, 15,5%-a tartozott ide. A legfiatalabb és a legidősebb válaszolók életkora között több mint egy generáció távolság van, ennek ellenére a véleményeik meglehetősen hasonlóak. A nők mintha jobban ragaszkodnának a házasság intézményéhez, mint a férfiak, viszont több közöttük az olyan, akinek nincs kialakult véleménye erről a kérdéstről. Különösen a fiatal nők között emelkedik a bizonytalankodók aránya, a fiatal férfiaknak ezzel szemben van határozott véleménye erről a kérdéstről, és közöttük a legmagasabb azok aránya, akik elvetik a házasság intézményét.

Bár a többségi vélemény házasságpárti, emellett meglehetősen nagy toleranciával viselkednek a házasságon kívüli és a stabil partnerkapcsolat nélküli gyermekvállalással szemben. A nők 77%-a egyetért azzal, hogy egyedülállóként is vállalhasson gyermeket egy nő, ha ezt így akarja. A férfiak nem nagyon vitatják ezt a nézetet, mivel ha némileg kisebb arányban is, de döntő többségük (74%) egyetért ezzel a véleménnyel. Igaz viszont az is, hogy a férfiak valamennyi korcsoportjában rendre magasabb az egyet nem értők aránya is, mint a nőknél.

Egy másik reprezentatív vizsgálat, amely fiatal házasokat kérdezett, 1991-ben azokról a népesedési folyamatokról kérte a véleményeket, amelyekkel a második demográfiai átmenetet vagy a „new demographic regime”-t jellemzi a szakirodalom. Ezek közé tartozik új együttélési formák terjedése, a párkapcsolatok stabilitásának gyengülése, a válások emelkedése, amelyek mind kapcsolatban vannak a termékenység csökkenésével, a házasságon kívüli születések emelkedésével az egyszülős családok és az egyedül élők növekvő arányával. A válaszokban itt már visszatükröződik az az elkötelezettség, amit családjuk vagy partnerük iránt vállaltak, nevezetesen, hogy már házasságot kötöttek. Így a vélemények meglehetősen konzervatívak, mivel a jelzett demográfiai folyamatok nagy többségét elvetik, illetve rossznak tartják. Egyetlen olyan témakör van, amellyel szemben megértéssel, illetve toleranciával viselkednek, ez pedig a házasságon kívüli együttélés. Azt nem tudjuk, hogy közülük hányan éltek már együtt

partnerükkel mielőtt házasságot kötöttek, de a véleményekből az csendül ki, hogy a gyermek nélküli együttélésre igent mondanak, de ha gyermeket is akarsz, akkor jobb ha házasságot kötsz! Más szóval a többségük ellenzi a házasságon kívüli gyermekvállalást. Talán az sem kelt meglepetést, fiatal házasokról lévén szó, hogy a legnagyobb ellenvetést a válások emelkedő száma és ennek következménye, a gyermekét egyedül nevelő szülők, vagyis az egyszülős családok növekvő aránya iránt érzik. A válaszok együttes elemzése úgy értelmezhető, hogy a házasságon kívüli együttélés elfogadható, ha viszont a partnerek gyermeket is akarnak, akkor inkább kössenek házasságot, de ha ezt nem teszik, akkor legalább maradjanak együtt, mert a legrosszabb az, ha a gyermek(ek) csak egyik szülővel vagy netán mindkét édesszülő nélkül nevelkedik.

Nemzetközi kitekintés

A szakirodalomban az 1980-as évek elején jelenik meg a „második demográfiai átmenet” fogalma, amellyel azokat a korábban nem tapasztalt demográfiai folyamatokat jellemzik, amelyek az 1970-es években terjednek el, válnak tömegessé először a nyugat-európai országokban. Ezek közé tartozik a házasságon kívüli együttélés és a nem házas születések arányának gyors és jelentős emelkedése. A skandináv országokban vagy Ausztriában már régebbi hagyományai vannak e jelenségnek, hiszen már a két világháború között is jellemző volt a házasságon kívüli születések magas aránya. Az akkori magas arányok azonban eltörpülnek a jelenlegihez képest, és a mai közepes arányokkal rendelkező országok között is jóval magasabb a házasságon kívüli gyermekvállalás, mint az a két világháború között vagy korábban a magas arányú országokban volt. Változatlanul a skandináv országok járnak az élen, közöttük Svédország, ahol a gyermekek fele születik házasságon kívül, de Dániában és Norvégiában is 45%-os ez az arány. Az elsők között is népességét tekintve egy kis ország, Izland vezet, ahol a párok 60%-a él házasságon kívül és a gyermekek is ilyen arányban születnek nem férjes anyától. Az egységes Németországban fennmaradtak a korábbi jelentős különbségek, így a volt NDK-ban 40% fölött születnek a gyermekek házasságon kívül, a volt NSZK viszont ebből a szempontból inkább az alacsony arányú országok közé tartozik 12%-os arányával. Nemzetközileg magas és 30–40% közé esik a házasságon kívüli születési arány Észtországban, Finnországban Franciaországban és az Egyesült Királyságban, 25% felett van az arány Ausztriában, Szlovéniában és Lettországban. Az európai országok zöme az 1994. évi adatok szerint 10–20%-

os arány közé esik, viszont 10% alatt van a nem házas születési arány a hagyományos családmódelhez még mindig ragaszkodó Olaszországban, a vallásos Lengyelországban, vagy a konzervatív Svájcban. A legalacsonyabb arány Görögországban található, ahol 1994-ben nem érte el a 3%-ot a házasságon kívüli születések aránya (15. tábla).

15. A házasságon kívüli élveszületési arányok országoként az 1990-es évek első felében

1-10%	10-20%	20-30%	30-40%	40-60%
Ciprus	Csehország	Ausztria	Észtország	Dánia
Görögország	Hollandia	Lettország	Finnország	Izland
Lengyelország	Írország	Szlovénia	Franciaország	Korábbi NDK
Litvánia	Luxemburg		Egyesült Királyság	Norvégia
Málta	Magyarország			Svédország
Olaszország	Korábbi NSZK			
Svájc	Portugália			
Törökország	Románia			
	Spanyolország			
	Szlovákia			

Némileg más a kép és az országok sorrendje, ha nem az abszolút arányokat, hanem a demográfiai jelenség terjedésének mértékét, vagyis a növekedés ütemét tekintjük. Megjegyzendő, hogy az ismert nemzetközi adatok szerint egyetlen európai országban sem csökkentek ezek az arányok az elmúlt évtizedekben. Ha az 1975-ös évet tekintjük bázis évnak, akkor az elmúlt húsz évben több mint ötszörösére emelkedett a házasságon kívüli gyermekvállalás a katolikus Írországban, a hagyományosan alacsony arányokat felmutató Hollandiában és Spanyolországban, de ezen országok közé tartozik a szomszédos Románia is. Figyelmet érdemel, hogy több mint négyszeres az emelkedés Franciaországban és Norvégiában, ezzel mindkét ország a nemzetközi élmezőnybe tartozik, de ütemét tekintve jelentős 3,5-szeres az emelkedés Magyarországon és az Egyesült Királyságban is. Ezzel szemben a legkisebb mértékű a növekedés üteme a korábban is magas arányokkal rendelkező Svédországban és a korábban is alacsony arányokat mutató Svájcban.

Akkor jön igazán zavarba az elemző, ha a házasságon kívüli születések mértékét és terjedésének ütemét a termékenység általános színvonalával, illetve trendjeivel veti egybe az európai országokban. Az összes európai országra jellemző a termékenység szintjének jelentős visszaesése az elmúlt másfél-két évtizedben, kivételt ez alól csak a skandináv országok képeznek, ahol az 1980-as évek második felében és az 1990-es években Európában egyedülálló módon emelkedett a termékenység szintje, és jelenleg is az európai átlag fölött van. A leg-

magasabb nem házas születési aránnyal rendelkező Izlandon a csökkenő trend ellenére a legmagasabbak közé tartozik a termékenység szintje, amelyet csak két ország múl felül, Törökország és Ciprus, ahol viszont hagyományosan alacsony a nem házas születési arány. A korábbi NDK-ban a magas házasságon kívüli születési arányok mellett az egyesítést követően egyedülálló módon csökkent a termékenység szintje, olyannyira, hogy nagyobb összefüggő országterületen a történelem folyamán ilyen alacsony arányokat még soha nem mértek. Ugyancsak a világ legalacsonyabb termékenységgű országaihoz tartozik Olaszország, Görögország és Spanyolország, amelyekben viszont nemzetközi mércével rendkívül alacsony a nem férjes gyermekvállalás. A két szomszédos országban, Ausztriában és Svájcban közel azonosan alacsony a termékenység szintje, de négyszeres a különbség a házasságon kívüli születési arányokban. A kép tehát meglehetősen összetett, vagy inkább ellentmondásos, és azt sugallja, hogy a termékenység szintje, illetve trendjei és a házasságon kívüli születések mértéke, illetve terjedése között nincs közvetlen kapcsolat. Ennek kategorikus kimondásához azonban további elmélyült, országspecifikus elemzésre lenne szükség, hiszen a kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a házasságon kívüli születések terjedése hogyan befolyásolta a termékenység általános szintjét. Mint az a magyar adatokból kiviláglik, a nem házas termékenység jelentős emelkedése ellenére még mindig jóval a házas termékenység szintje alatt marad, és mivel egy átlagosnál alacsonyabb szintű termékenységi magatartás terjed erőteljesen, ez összességében az általános termékenység csökkenése irányába hat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Magyar Statisztikai Közlemények V. kötet Új folyam. A Magyar Korona Országainak 1890–1891. évi Népmozgalmi Statisztikája. (1893)
- Magyar Statisztikai Közlemények XXII. kötet Új folyam. A Magyar Korona Országainak 1897. évi Népmozgalmi Statisztikája. (1900)
- Magyar Statisztikai Közlemények 50. kötet Új sorozat. A Magyar Szent Korona Országainak 1909–1912. évi Népmozgalma. (1916)
- Magyar Statisztikai Közlemények 70. kötet Új sorozat. A Magyar Szent Korona Országainak 1913–1918. évi Népmozgalma. (1924)
- Magyar Statisztikai Közlemények 74. kötet Új sorozat. Az 1919–1925. évi Népmozgalom. (1929)
- Magyar Statisztikai Közlemények 97. kötet Új sorozat. Az 1926–1932. évi Népmozgalom. (1937)

Magyarország népesedése a két világháború között. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Salamon Lajos: A házasságon kívüli születések. Demográfia VII. évf. 2. 1964. (285–302 o.)

Demográfiai Évkönyvek.

Recent demographic developments in Europe. Council of Europe Press, 1995.

Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon. Központi Statisztikai Hivatal, 1996.